

Posudek vedoucího disertační práce

Mgr. David RICHTER,

Politický a ekonomický kontext změn v sociální struktuře drobné šlechty v Čechách na počátku raného novověku (se zvláštním zřetelem k Chrudimsku)

rkp. 258 s., FF UPa, 2022

Tématem předkládané disertační práce je poměrně složitá a předchozími generacemi historiků relativně frekventovaná problematika vnitřní struktury české šlechty na přelomu středověku a raného novověku. Nehrozí tedy, že by autor mohl k tomuto tématu přispět čímkoli novým bez toho, aby provedl sám nový a poměrně rozsáhlý základní pramenný výzkum. V tomto ohledu Mgr. Richter nezklamal a předložil práci, která základní zadání splňuje a pro danou problematiku nejen přináší vlastní interpretace, dobře podloženou znalostí pramenného materiálu, ale také otevírá nové otázky, které si předchozí badatelé vůbec nepokládali.

Práce je z hlediska vnitřní struktury rozvržena vyváženě. Autor věnoval značnou pozornost dosavadní odborní literatuře na dané téma, která není úplně konzistentní, a to v důsledku dlouho přetrvávající snahy o akceptování chybné představy, vnesené do literatury už Františkem Palackým. Podle jeho interpretace byla česká a moravská šlechta už od středověku strukturována do podoby dvou stavů (vyšší šlechta = páni; nižší šlechta = rytíři) a pramenně doložená pestrost různých termínů pro konkrétní šlechtice jen odrážela určité pojmové tradice či osobní specifika. Tento tradiční model vývoje šlechtické společnosti v zásadě ještě respektoval i Josef Macek. Nutnost zásadní revize tohoto modelu jasně formuloval již profesor Petráň, ale detailnější pramenná analýza, vůči které by bylo možné se argumentačně vymezit (ať již kladně či negativně) dosud nevznikla. Jedná se totiž o badatelsky náročné téma, vyžadující jak revizi starších pramenů již známých, tak i hluboké vnoření se do bohatých primárních zdrojů a jejich detailní znalost v konkrétním regionálním kontextu.

V tomto smyslu je práce Mgr. Richtera novátorská. Na základě důkladného rozboru dosavadní odborné literatury, týkající se pojednávání problematiky z různých úhlů pohledu, přistoupil k detailní pramenné analýze v rámci logicky vymezeného regionu (Chrudimsko). To dává smysl jednak díky možnosti zvládnout takto vymezený pramenný okruh technicky (množství dochovaných pramenů), časově (řádově několik let doby trvání doktorského studia) ale především kontextuálně. K správné interpretaci zkoumané pramenné základny (která v daném případě začasť nebyla v historickému výzkumu dosud vůbec využita) musí být historik vybaven dobrou znalostí dobových a regionálních souvislostí. V zásadě lze říci, že takto složitá téma, máme-li dojít k přesvědčivým novým výsledkům, nelze studovat jinak, než „zdola“. Tedy analýzou dobře zpracovaných regionálních pramenů v rámci jasně vymezené sondy, která umožní formulovat obecnější závěry.

Vlastní pramenný výzkum, zaměřený na užší region Chrudimského kraje a Chrudimska je soustředěn do kapitoly 3, kterou autor nepřilíživě nazval „Vybrané kapitoly z dějin drobné šlechty“. Jedná se o soubor dílčích velmi podrobných sond, světlujících na konkrétních případech přechody v rámci sociálních skupin a konkrétní původ a fungování několika rodin nižší šlechty, propojené s prostředím městským. Pro dané téma je to vhodný postup, neboť i chápání práva mělo v tehdejší době precedentní charakter. Pokud tedy autor prokázal na několika vhodně vybraných příkladech, jak byly v soudobé společnosti řešeny případy sporů ohledně příslušnosti ke stavu či sociální skupině, případně i problematika vhodného či

nevhodného oslovení, pak je možné tyto případy zobecnit (byť pochopitelně s určitou mírou interpretačního rozptylu).

Toho je si autor vědom. Zamýšlí se nad otázkou nedůsledností v oslovování (statečný, urozený, apod.) a logicky zohledňuje okolnosti služebního zařazení (vyšší správní funkce, než by odpovídalo sociálnímu původu). V těchto složitých otázkách je důležité odlišovat prameny soukromé povahy (kde se vyšší nebo nižší úroveň oslovení používala i s určitým záměrem lichocení nebo naopak zesměšnění; tuto praxi velmi dobře dokládá spis Prokopa písaře Ars dictandi již v polovině 15. století, jak autor správně upozorňuje) od právně závazných dokumentů velké váhy (listiny, dlužní úpisy, soudní obsílky), kde chybně použité oslovení mohlo být důvodem ke zpochybnění validity takového dokumentu.

Postupné odstraňování „rozkolísanosti“ v titulatuře pochopitelně souvisí s uzavíráním šlechtických stavů na přelomu 15. a 16. století a mohlo mít i rozdílný regionální průběh. Zřejmě i proto kladou i v současné době různí autoři tuto fázi do odlišného období, i když vycházejí z průkazných pramenných zdrojů (Šimůnek do sklonku 15. století, Bužek až do první čtvrtiny 16. století). I z tohoto důvodu je Richterova obsáhlá pramenná studie, založená na východočeských zdrojích, velmi důležitá. Průběh „uzavírání stavů“ a sociální rozvrstvení nižší šlechty v tomto regionu cíleně ovlivňoval Vilém z Pernštejna (1437-1521), který i díky svému postavení v zemské vládě a ve šlechtických strukturách obecně ovlivňoval vytváření zákonných norem. Díky jeho osobě také dochází v části země, která spadala pod sféru jeho vlivu, k rychlejšímu přejímání některých prvků uzavírání moravských stavů (kde byl tento proces zahájen o generaci dříve, než v Čechách), což pochopitelně také ovlivňovalo regionální rozdíly v průběhu tohoto procesu. V Pernštejnově případě také probíhala velmi rychlá arondace velkého pozemkového majetku (po roce 1490 zdaleka nejvýraznější proces tohoto typu v českých zemích), který Pernštejn systematicky „homogenizoval“ (tedy cíleně odstraňoval pozůstatky drobné alodní či manské šlechtické držby a takto získané dvory rustikalizoval). Na jedné straně tedy likvidoval majetkové zázemí nejnižší vrstvy venkovské šlechty (aby mohl rozšířit počet poplatných poddanských usedlostí), na druhé straně ale nabízel této sociální vrstvě nové uplatnění ve službách úřednického aparátu na svých dominiích. To se pochopitelně týká i tehdy ještě „přechodové“ vrstvy měšťanů se zakoupeným pozemkovým majetkem. Právě tuto skupinu Mgr. Richter identifikuje v královském věnném městě Chrudimi jako relativně početnou a na základě dochovaných pramenů sleduje osudy a sociální vývoj konkrétních rodin a rodů.

Významným informačním zdrojem pro danou problematiku jsou pochopitelně prameny normativní povahy (zemská zřízení apod.). Tyto zdroje autor vhodným způsobem používá pro porovnání zákonných norem v otázce struktury stavovské společnosti a titulatury jednotlivých stavovských skupin na straně jedné, a běžné dobové praxe (která se od těchto norem mnohdy odlišovala) na straně druhé. V případě zemského zřízení roku 1549 by však stály za podrobnější úvahu politické okolnosti vzniku tohoto dokumentu. Tedy záměry, k jakým král Ferdinand vydáním tohoto zákona (který teoreticky významným způsobem zasahoval do struktury šlechtických stavů a „revitalizoval“ některé archaické prvky) cílil, a to s jasným cílem restrukturalizovat pro něj poměrně nebezpečné (neboť politicky potenciálně silné) dvouúrovňové strukturování politicky aktivních vyšších stavů (páni a rytíři).

K předložené práci mám několik drobných připomínek, které by bylo vhodné zvážit při přípravě publikované verze tohoto rukopisu.

Jedna z nich je spíše generačního charakteru. Autor naznačuje, že Josef Macek se v rámci přípravy svého monumentálního díla výrazně inspiroval dílčími pracemi dvou lingvistek. Už vlastně nezná starším historikům obecně známé komplikace, které prof. Macka provázely v době normalizační. Tehdy nemohl publikovat, takže jeho vlastní výzkumy (obsažené i v citovaných studiích jiných autorů z let 1977-1980) byly zveřejňovány na základě

kolegiální nezištné dohody i pod jinými jmény. Jde však o vlastní výzkum prof. Macka, který pak též autor po uvolnění politických poměrů shrnul ve své obsáhlé monografii.

Autor se zaměřuje hlavně na region historického Chrudimska, ale zmiňuje také další regiony s dobře dochovanou pramennou základnou, kde se v rámci nižší šlechty dochovaly relikty starších sociálních struktur. Konkrétně zmiňuje i Trutnovsko, ale nevyužil domácí literaturu, která byla na téma vývoje trutnovské manské soustavy publikována. Systémově jde ve srovnání s historickým Chrudimskem o zcela odlišný případ diferenciací nejnižší vrstvy venkovské manské šlechty (vyvýšení mezi rytířský stav u Zilvářů z Pilníkova nebo rustikalizace bývalých lén), ale vzhledem k relativně pozdnímu průběhu tohoto procesu, který je dobře dokumentován písemnými prameny ještě z první čtvrtiny 16. století, by jako srovnávací materiál právě tento region stál za úvahu.

Při podrobnějším čtení je možné v textu ojedinele narazit na pasáže, které by stály za formulační upřesnění. Například některá totožná exempla se v textu opakují zřejmě jen v důsledku odlišného psaní predikátu (na s. 63 a s. 73 zmíněna stejná causa z roku 1477, aktér jednou uváděn jako Šimon ze Zrnova, znovu pak jako Šimon ze Zrnoví). V jednom případě (s. 38) autor nepřesně interpretuje dobový význam termínu „zpravné listy“ („*Item jestliže by kteří měšťané na zpravné listy statky drželi, ti toho proti nálezu obecnímu činiti nemají; než Pražané svých svobod užívati mají.*“). Citovanou pasáž nelze podle mého názoru interpretovat jako obecné omezení nákupu a vkladů svobodného majetku do desk zemských měšťany, ale o omezení případů, kdy měšťan držel alodní pozemkový majetek bez vkladu do desk zemských jen na základě listinně doložené pohledávky, kterou měl vůči držiteli tohoto majetku („zpravným listem“ se rozuměl dokument, kterým jeho vydavatel zaručoval nějakou svou nebo cizí potenciální platební povinnost konkrétním majetkem, který pak mohl věřitel užívat, dokud nedošlo k vyrovnání oné druhotně zjištěné pohledávky). Také by bylo vhodné sjednotit terminologii. Nedává mi moc smysl například věta „... *ještě na konci 15. století tvořila drobná šlechta podstatnou část české aristokracie...*“. Předpokládám, že na tomto místě autor onou „aristokracií“ rozumí veškerou šlechtu, což pak přesné není, neb aristokracie (ať už tento termín definujeme jakkoli) vždy tvořila v rámci středověké či raně novověké šlechty jen relativně úzkou vrstvu. Bylo by vhodné také širší srovnání s okolními zeměmi, především s Polskem, které bylo tehdy českému a moravskému prostředí stále ještě strukturálně velmi blízké (na rozdíl od zemí rakouských či dál na území Římsko-německé říše). Autor je si této skutečnosti vědom, ale vzal ji v potaz jen okrajově. Také terminologicky není přesný. Když uvádí (s. 44), že v rámci celé populace šlechtický podíl „v polské republice odpovídal tento počet asi 10 %“, pak je třeba vzít v potaz, že dobový název „Rzeczpospolita Polska“ není významově totožný s moderním názvem tohoto státu. Čtenář by tak mohl být uveden v omyl, že příslušné procentuální údaje se vztahují k území současné Polské republiky (kterém je ve srovnání s přelomem středověku a raného novověku podstatně odlišné)

Autor dobře a přehledně formuloval výsledky svého výzkumu v „Závěru“. Přes veškerou různorodost v názvosloví jednoznačně dokládá, že před „uzavřením“ panského stavu koncem 15. století byly v českém šlechtickém prostředí tři šlechtické stavy. Vyšší šlechtou tehdy rozuměli stav panský a rytířský (jeho členové měli právo individuální účasti na zemském sněmu), zatímco nižší šlechta, jejíž politický akční rádius byl omezen na úroveň krajských sněmů, byla řazena mezi třetí šlechtický stav, stav panošský. Tedy analogie venkovské „gentry“, tak jak ji známe z jiných zemí. Tento nejnižší třetí šlechtický stav postupně (ale poměrně rychle) zmizel z politické scény koncem 15. a počátkem 16. století v důsledku zásadních majetkových změn, provázejících rozvoj režijního velkostatku po roce 1478 (s urychlením po roce 1490), kterým byla systematicky likvidována majetková základna této sociální vrstvy (samostatné alodní, manské, zápisné či zástavní venkovské šlechtické dvorce). Reálnou postradatelnost této vrstvy dokončily po roce 1526 jednak modernější formy výcviku a financování žoldnéřských vojsk (především pro uherskou frontu), pro které nebyl už zapotřebí

tradiční středověký vojenský výcvik jezdeckého vojáka (hlavní role drobné venkovské šlechty), jednak ukončení pravidelného svolávání krajských sněmů jako regionální politické platformy. To, myslím, autor velmi výstižně prezentuje v kap. 3.1, kde se samostatně zabývá (hodně opomíjenou) otázkou krajských sněmů a jejich role v rámci života tehdejší šlechtické společnosti.

Předloženou práci považuji za významný vědecký výsledek a předpokládám její knižní vydání jen s mírným časovým odstupem. Doporučuji předložený rukopis k obhajobě jako závěrečnou práci doktorského studia.

Pardubice, 12. května 2022

Prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.